

ВОЛОДИМИР ЄВТУХ,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
yevtukh@ukr.net

НАУКОВІ ШКОЛИ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРОСТОРІВ: ЗМАГАННЯ МІФІВ І РЕАЛЬНОСТЕЙ

У статті здійснюється спроба осмислити феномен «наукова школа» з акцентом на його функціонуванні в українському науково-дослідницькому просторі. Звертається увага на необґрунтованість претензій на звання наукової школи й аналізується роль різного роду критеріїв, котрі допомагають не лише ідентифікувати існування школи, але й більш ефективно структурувати простір, у якому вони функціонують. Цей аналіз подається у контексті зарубіжного дискурсу, що посилює аргументації автора.

В основу статті покладено презентацію «Наукові школи: реальні контентти проти фантомів», представлену на Спільному засіданні Центру евалюації науково-освітніх та соціальних програм, Факультету соціально-психологічних наук та управління НПУ імені М.П. Драгоманова та Наукової етносоціологічної школи професора Володимира Євтуха (8 грудня 2016 року).

Ключові слова: наукова школа, маркери наукової школи, науково-дослідницький простір, дискурс, імпакт-фактор, цитування.

The article deals with phenomenon called in Ukrainian realities “scientific school” in Western tradition “school”, especially underlining its functioning in Ukrainian research space. The attention is drawn to groundless claims to be a scientific school (school). The role of different criteria, which help not only to identify the presence of the school but also to structuralize more efficient the space of its functioning, are analyzed. This analysis is undertaking in the context of foreign discourse that strengthens the author’s argumentations.

This article is grounded on the presentation “Scientific Schools: Real Contents versus Phantoms” delivered at the joint session of Center for Evaluation of Scientific, Educational and Social Programs, Faculty of Socio-Psychological Sciences and Management, Professor Volodymyr Yevtukh Ethnosociological School (December 8, 2016).

Keywords: scientific school (school), markers of scientific school (school), research space, discourse, impact-factor, citation.

ПІДСТАВИ УЧАСТІ АВТОРА В ОБГОВОРЕННІ ТЕМИ

Останнім часом, беручись до написання тієї чи тієї статті, я завжди, окрім її актуальності, замислююсь над підставами мого вибору, тобто, чи достатній мій професійний досвід для вибудовування логіки викладу, для віднайдення аргументів і переконливості темпу осмислення проблеми. Для тих, хто багатиме вступити у дискусію з моїми думками і твердженнями, нагадаю, що маю: 1) досвід науково-дослідницької роботи в НАН України (1971-2001

рр.), на постійній основі – Інститут історії, Інститут соціально-економічних проблем зарубіжних країн, Інститут соціології; 2001-2016 рр. за сумісництвом – Інститут соціології, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, Інститут політології і етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса, Інститут історії України НАН України); 2) досвід викладацької роботи у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1978 – 2001 рр.), за сумісництвом; 2001 – 2007 рр., на постійній основі: професор, декан Факультету соціології та психології; у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (2007 – 2016 рр.), на постійній основі: професор, декан Факультету соціально-психологічних наук та управління; за сумісництвом - завідувач кафедри політичної соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (2009-2013 рр.), професор на запрошення в університетах Австрії та Німеччини, професор Вищої школи імені Богдана Яньського (Польща); 3) мною опубліковано близько 500 праць в Україні, Австрії, Великобританії, Білорусі, Німеччині, Польщі, Росії, США, Хорватії. Цитувань – 590 за версією Google Академія та понад 100 покликань на праці у зарубіжних джерелах; h-індекс – 12, i10-індекс – 19. Участь у понад 200 вітчизняних та зарубіжних наукових зібраннях, член редколегії двох зарубіжних журналів, учасник 12 міжнародних наукових проектів, член відбіркових і консультативних комітетів міжнародних центрів і програм.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДИСКУРСУ ПРО ФЕНОМЕН «НАУКОВА ШКОЛА»

Останнім часом дискурс про феномен «наукова школа» актуалізується: а) у контексті із зростанням ролі науки у забезпеченні життєдіяльності людини, що, у свою чергу, вимагає розробки інструментарію та механізмів осмислення складних соціальних явищ й проникнення у їх сутність з метою вибудовування систем управління ними; б) у зв'язку із необхідністю

розгортання досліджень для створення добротного підґрунтя якісному навчальному процесові у вищих навчальних закладах. В обох випадках наукова школа є одним із важливих індексів значущості колективів (науково-дослідницькі інститути, вузи, зібрання учених тощо), їх вкладу у вітчизняну й світову науку; 3) формування нових просторів, у яких відбувається взаємодія наукових ідей й самого дискурсу про наукові школи.

Завважу, що цей дискурс розгортається як у зарубіжному науковому просторі, так і у вітчизняному [2; 5; 8; 9; 16; 19; 20; 21; 22]. На мою думку, це є ознакою інтернаціоналізації науки й наповнення реальним змістом поширеної тези про те, що наука немає національних кордонів. За моїми спостереженнями, у перебігові згаданого дискурсу все ж таки виявляються певні відмінності у його змістовному наповненні. Якщо для зарубіжного простору властиве занурення у глибину сутності самих шкіл та проблем, навколо котрих вони формуються, то українські мобілізатори ідеї більше переймаються структурними й формальними характеристиками функціонування наукових шкіл. Зокрема йдеться про прийняття тих чи тих рішень навчальних чи дослідницьких закладів про конституювання наукових шкіл, «втиснення» їх у рамки діяльності певного вузу чи то науково-дослідницького інституту, які, зазвичай, працюють у системі академій наук. У цьому можна переконатися здійснивши контент-аналіз праць, які наведені у списку використаних джерел до статті. До того, стає очевидним, що часто-густо автори не маючи достатнього наукового досвіду намагаються дати оцінку такому складному явищу як «наукова школа» на ґрунті надто скромної бібліографічної бази. Останнє, зокрема, позбавляє більшість із публікацій дискусійності.

Натомість у зарубіжних практиках дискусія про наукові школи розгортається навколо проблем, які є актуальними для того чи того дослідницького колективу, вкладу того чи того вченого у розвиток своєї школи й науки узагалі; особливу увагу, принаймні, у мене, привертає той факт, що автори

глибоко осмислюють значення різних компонентів, котрі мають вагоме значення для характеристики тієї чи тієї школи (про це певною мірою йтиметься нижче). Зазвичай, за обговорення проблем, пов'язаних з функціонуванням наукових шкіл беруться досвідчені й вправні дослідники – бо невігластво викликає шалену критику. Щоби бути переконливим диспутантом, особливо у царині, про яку йдеться у нашому викладові, варто забезпечуватися солідною джерельною базою, у чому легко переконатися, поглянувши на список цитованих джерел в іноземних публікаціях. Важливим моментом для зарубіжного дискурсу є те, що він відбувається так би мовити у єдиному локаційному просторі – університетах, оскільки західна наука твориться саме там, що великою мірою забезпечує високий рівень якості навчання. Цим, власне, поєднуються дві перші причини актуалізації дискурсу про наукові школи.

ПОНЯТТЯ «НАУКОВА ШКОЛА»

Сьогодні існує чимало визначень наукової школи як феномена; більшість із них, за моїми спостереженнями, базується на суто формальних ознаках. За усієї умовності й різнофункціональності цих ознак у визначеннях виявляється певний стрижень. Зазвичай, під поняттям «наукова школа» розуміють неформальний творчий колектив дослідників різних поколінь, котрі працюють під керівництвом визнаного лідера чи то продовжують досліджувати ним закладені ідеї. Традиційно склалося (принаймні, у західній науковій думці), що, коли мова йде про наукову школу, то, передусім, маються на увазі ті науки, які ми відносимо до соціогуманітарного пулу [32], наприклад, Франкфуртська школа філософії, Толедська школа перекладу у філології, Віденська школа в образотворчому мистецтві. У нашому випадку увага буде зосереджена також саме на соціогуманітарній сфері наукового знання.

Мені імponує опис наукової школи відомого українського вченого-медика Дмитра Зербіно: наукова школа – це співдружність людей, які сформувалися під егідою особистості – вченого, лідера, котрий має ідеї, теми для розробки. Кращі школи ті, де послідовники лідера займаються активною дослідницькою роботою в актуальних напрямках і об'єднані ідеями, методиками, науковими традиціями, співробітництвом, що розширюється, пошуком нових фактів. У науковій школі висувуються гіпотези, концепції, теорії. В ній не бояться дискусій, опонентів. Тут є (повинно бути!) усе для свободи творчості. У науковій школі між членами неформальної співдружності постійно продовжуються «мізкові атаки». У науковій школі люди працюють не за примусом, а за бажанням [5].

Назва школи формується різними шляхами. Європейський досвід зафіксував такі: а) за назвою міста, де та чи та школа постала – згадані Франкфуртська, Віденська, Толедська школи, Ерлангерська школа; б) за назвою міст, де розташовані університети, у яких функціонують ті чи ті школи, – Лейпцизька школа, Тюбінгенська школа (Німеччина), Паризька школа, Лілльська школа (Франція); в) за прізвищем її керівника (Конфуцій і його школа, Піфагор і його школа, Дюркгайм і його школа).

Ведучи мову про наукові школи, варто звернути увагу на такий факт: якщо в українських практиках вживається термін «наукова школа», то у зарубіжних – «школа»; щоправда, іноді для пояснення українських чи російських реалій зустрічаються вирази «school of science – школа науки», «scientific school – наукова школа», «research school – дослідницька школа», «school of thought – школа ідей, думок», «X and his school - прізвище керівника і його школа». Принаймні, таке трактування ми знаходимо у тлумачних словниках англійської мови. Вживання терміну «school - школа» у ситуаціях, які ми розглядаємо, у зарубіжних практиках завжди орієнтується на науковий, дослідницький характер колективу, котрий прибирає окреслення наукової школи у вітчизняному розумінні феномена.

Завважу і особливо підкреслю, в осмисленні феномена «наукова школа» акцент має робитися саме на її наукових засадах діяльності й на її наукових здобутках; і у характеристики її діяльності не варто включати сумнівні маркери на кшталт «розробка рекомендацій виробництву та навчальних програм», «участь у розробці державних актів та законодавчих документів» [20, с. 66]. Інша справа, що на успішне розв'язання тієї чи тієї наукової проблеми можна опертися як на добротне підґрунтя для практичних дій. На мою думку, ситуації з тим, що «наукова школа» повинна робити щось практичне, вступає у суперечливість з основним її завданням – творити науку. Така ситуація може виникати тоді, коли має місце плутанина з розумінням іншого роду шкіл (до речі, поширених в Україні, особливо у педагогіці, мистецтві), наприклад, «авторська школа», «школа майстерності», які за сутністю своєї діяльності націлені на практичний результат [10].

Певною мірою ця обставина на додаток до думки, яка утверджується в українському науковому просторі про ще, що, коли ти доктор наук чи маєш кілька аспірантів або під твоїм керівництвом з'явилися кандидати наук, то ти вже претендуєш на керівника наукової школи, сприяє поширенню «пошесті» наукових шкіл, принаймні, декларацій про їх існування. Часто-густо цей міф підкріплюється ухвалами вчених рад університетів, затвердженням положень про їх функціонування, процедурами, які регламентують їх діяльність. У цьому легко переконатися набравши на комп'ютері словосполучення «наукова школа». Моя думка стосовно такої ситуації однозначна – справжні наукові школи не потребують жодної зовнішньої регламентації, успіх її діяльності цілком залежить від внутрішньої самоорганізації й потенціалу її лідера та її членів.

УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ ШКОЛИ

Наукова школа не виникає спонтанно, вона формується під впливом різних обставин. Дослідники функціонування наукових шкіл сходяться у тому, що

найважливішою умовою її постання є наявність вагомої особистості, справжнього ученого, здатного екстравертувати накопичені знання. Останнє є чи не визначальним чинником розвитку наукової школи після її зародження.

До тих умов, котрі впливають на весь процес функціонування феномена (від його появи і до завершального етапу), безумовно, належить наявність структурованого наукового простору, у якому формується колектив наукової школи й вибудовується атмосфера творчого пошуку істини через постійний дискурс. Такий простір формується у межах інституційної організації навчального (зазвичай, університети) та дослідницького (науково-дослідницькі інститути, центри, дослідницькі програми корпорацій) простору. На значенні функціонування наукового простору добре розуміються організатори науки у західних країнах. У цьому контексті нагадаю ініціативу уряду Німеччини про формування університетів високої якості [28], у яких науково-дослідницькій роботі надається першорядне значення. Цікавим феноменом у формуванні наукових шкіл є поширення її діяльності (науково-організаційної) за межі їх формальної локації. Скажімо, заснована відомим у всьому світові істориком Омеляном Пріцаком кафедра історії України (згодом – Український науковий інститут) у Гарвардському університеті фактично об'єднав науковців з усього світу навколо проблем україністики [18]. З віртуалізацією наукового простору, яка, на мій погляд, буде постійно інтенсифікуватися, й у цьому контексті з розмиванням чітко окреслених меж локації наукової школи значення двох попередніх просторів втрачатиметься. Приклад проведення наукових Інтернет-форумів є чи не найкраще підтвердження цієї тенденції.

Бажаною умовою постання і надто розвитку школи є пов'язані з її науковою проблемою інформаційні й друковані ресурси (е-журнали, бюлетені, фахові періодичні видання). Ця обставина виявляється агрегатором наукового пошуку і дискурсу, оскільки саме інформаційно-наукові ресурси сприяють

творенню наукового простору й середовища, у якому поряд з такими науковими активностями, як конференції, дискусії, семінари зароджуються й формуються наукові ідеї, гіпотези, парадигми. Приклад такого процесу формування української наукової школи з евалюації (проблема науково-освітніх та соціальних програм) – заснування журналу «*Евалюація: науково-освітні, соціальні проекти*», який видається українською і англійською мовами (два його випуски вже доступні читачам у друкованій та електронній формі; наразі готується третій випуск). Завдяки журналу діяльність цієї школи стає відомою у науковому просторі поза межами України, оскільки він надходить на кілька адрес у Європі і Америці, й школа постає як не щось «саме у собі», а відразу вступає у взаємодію з подібними конструктами в інших країнах. Ця взаємодія формує атмосферу дискурсивності, компаративістики й критичного мислення (критичного самосприйняття), що у висліді сприяє ефективному становленню школи і у межах національних теренів.

У цьому контексті хотілося б звернути увагу на функціонування редакційних рад та колегій видань: у західних практиках ми не знайдемо того, що характерно для вітчизняних практик – одна і та ж людина, якщо вона є керівником навчального чи науково-дослідницького закладу, очолює якщо не усі періодичні видання підряд, то значну їх кількість (щоби у цьому переконатися, варто поглянути на перші сторінки таких, які видаються українськими університетами у Києві та іншими віддаленими від столиці країни вузами). За таких умов важко передбачати справжню наукову дискусію і розмаїття думок, а надто тих, що не співпадають з рівнем знань, обізнаності з дискутованими проблемами керівника (зазвичай, головного редактора, голови редакційної ради). У зарубіжних практиках ця ситуація модифікується таким чином: вплив названих осіб, передусім видавців (editor, editors) які, зазвичай, є власниками журналів і переймаються їх якістю, в основному визначається на першому етапові, де вони мають два вибори –

відхилити матеріал чи передати його до пулу рецензентів. Після цього вони не мають визначального впливу на прийняття рішення про перспективи публікації матеріалів [26, с. 207]. Далі слово залишається за рецензентами, котрі, зазвичай, не ідентифікуються і таким чином вони можуть справити відчутний вплив на формування творчої наукової атмосфери в інформаційно-видавничому просторі. Щоправда, не варто ідеалізувати інститут рецензентів, оскільки, не дивлячись на досить таки об'єктивну й прискіпливу процедуру їх відбору, і серед них трапляються випадки емоційно-упередженого ставлення до авторських текстів, особливо дослідників-початківців [26, с. 208].

ХАРАКТЕРНІ МАРКЕРИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ

Серед маркерів наукової школи, котрі допомагають її розпізнати, я пропонував би назвати кілька, на мій погляд, найбільш характерних.

Передусім, це ***наявність наукової проблеми***, яка об'єднує зацікавлених дослідників. Власне, проблема у тій чи тій науці, у тому чи тому напрямку у ній є тим стрижнем навколо якого точиться (принаймні, має точитися!) справжня наукова дискусія, на який «нанизуються» ідеї, методи рішення, тут групуються дослідники і завдяки її всебічному осмисленню викристалізовується адекватне знання про явища і процеси у суспільному розвитку людства. Такий підхід у визначенні наукової школи притаманний західному науковому простору. Аналіз заявлених в українському науковому просторі «наукових шкіл» переконує мене у тому, що вони далекі від дотримання цього, на мій погляд, структуроутворюючого феномен принципу. У більшості випадків ми маємо словесний опис того, чим займається людина (інколи справжній дослідник), котрий претендує на керівника школи, у кращому випадку означення напрямку, у якому він працює і, за можливості, прагне залучити до процесу наукового пошуку інших дослідників. У цьому

легко можна переконатися, після ознайомлення в Інтернеті з публікаціями деяких університетів під уже згадуваною рубрикою «Наукові школи».

Іншим важливим маркером, котрий я ставлю в один ряд з попереднім, це - **лідер школи**. Він, я погоджуюся з Дмитром Зербіно й іншими знаними вченими, безумовно, має бути ученим-екстравертом. Саме він стимулює наповнення простору наукових ідей елементами, необхідними для структурування наукової школи, зокрема і їх продукування. Екстравертність самого керівника школи та і його послідовників – необхідна умова функціонування школи. Чим сильніша ця складова, тим триваліший час існуватиме та чи та школа. Для лідера наукової школи важливо бути тим, що у зарубіжному науковому просторі називають «автономною особистістю» («*autonomous person*»), якій притаманний високий ступінь ідентичності та добре розвинуте критичне осмислення свого значення [26, с. 210].

Чи не найскладнішою питанням, але тим не менше надзвичайно важливим, у функціонуванні наукових шкіл, залишається **питання колективу людей**, котрі працюють над науковою проблемою. Власне, науковці, які разом з лідером стояли у її витоків, або долучаються на тих чи тих етапах її розвитку до продовження її існуючих традицій чи творення нових. Проблема полягає у ротації, викликаній різними причинами (для вітчизняного наукового простору - від'їзд за кордон, що у більшості випадків означає зміну дослідницьких пріоритетів; зміна місця роботи як за локацією, так і за фаховою чи виробничою необхідністю; для зарубіжних науковців – завершення програм, проектів, вихід на пенсію). З цими чинниками великою мірою пов'язана тривалість існування наукової школи, деколи і саме її існування [6]. У цьому контексті тяглість наукової проблеми, дослідницьких традицій, пошук нових лідерів, котрі могли б успішно продукувати ідеї, удосконалюючи концептуальні засади вивчення проблематики, яка, власне, й зумовила постання школи, набирають надзвичайної ваги.

Наявність публікацій, зазвичай у вагомих журналах, та **наукові видання** (матеріали конференцій, монографії, статті) – однозначно є визначальними маркерами ефективного функціонування наукової школи. Для мого розуміння вагомості школи непересічне значення надають публікації членів школи у енциклопедично-довідкових виданнях, передусім тих, які творяться міжнародними колективами учених. Сьогодні непересічного значення набирають Інтернет-публікації. Саме в останніх двох просторах у концентрованій формі можна відтворити ті чи ті здобутки і заявити про існування своєї школи у широкому контексті. Щоправда, потрапити до таких енциклопедій ще важче, ніж опублікуватися у журналах з *impract*-фактором. У цьому я переконався, коли мене видавці знаменитої п'ятитомної Оксфордської енциклопедії «Раси, етнічність і націоналізм» («Race, Ethnicity, Nationalism») запросили написати статтю «Поліетнічність» («Poliethnicity»). Після конкурсного відбору саме моєї статті я майже впродовж півтора року працював з видавцями: рецензування, узгодження термінології, ретельне редагування [40]. Та затрачені зусилля були варті того, що через цю публікацію я посилив позиції моєї наукової етносоціологічної школи у світовому науковому просторі. Нагадаю, що наукова етносоціологічна школа професора Володимира Євтуха започаткувала науково-освітній Інтернет-проект «Етноенциклопедія», до якої можуть долучитися усі, хто розуміється на питаннях етнічності, чи бажає поглибити свої знання у цій сфері соціогуманітарного знання [3].

Практично безмежні можливості для конституювання і представлення наукової школи у європейському чи то американському науковому просторі надає Інтернет. Публікуючи свої праці в Інтернет-ресурсах, передусім лідер та й члени школи, мають можливість поширювати свої ідеї (звичайно, якщо вони є) серед колег різних наукових просторів, порівняти з їх здобутками, відчутти, на якому рівні знаходяться власні дослідження, особливо проблем, що властиві кожному суспільству. До речі, зарубіжні колеги завдяки такому

роду публікаціям могли б з'ясувати стан дослідження проблем спільного інтересу в українській науці. На жаль, ані керівники, ані члени заявлених наукових шкіл практично не присутні (за поодинокими випадками) у науково-інформаційному просторі, який обслуговують Інтернет-ресурси. Вони дуже слабо використовують такий ефективний ресурс як репозитарій, котрий, як я переконався, є доброю пошуковою базою не лише для вітчизняних, але і для зарубіжних науковців, передусім для тих, котрі досліджують різні аспекти історичного й нинішнього суспільного розвитку України [12].

Важливим і у той же час дискусійним для розпізнання наукової школи виявляється *індекс цитування праць* її членів [24]. Для зарубіжних дослідників пріоритетними у цьому плані є цитування у журналах з високим іmpact-фактором. Нагадаю, що іmpact-фактор – це усереднене співвідношення кількості цитувань статті за певний рік до кількості статей, опублікованих у журналі упродовж двох останніх років [35; 38, с. 113-114]. Для українських науковців, за рідкими винятками, публікації, а тим більше цитування їх праць у таких журналах – недосяжна мрія: по-перше вони практично не подають туди своїх «писань»; по-друге вони, принаймні, більшість із них, не зможуть витримати фахового рецензування. Певну ницість такого становища наші науковці, у тому числі й керівники визначених статутами і положеннями «наукових шкіл» своїми навчальними і науково-дослідницькими закладами, пояснюють (в усному спілкуванні) тим, що вони можуть обійтися й без згаданих журналів, що для них важливіше поширювати свої ідеї в українському середовищі. Власне, у цьому й уся сутність (висловлююся прямолінійно, неспроможність) більшості заявлених в Україні наукових шкіл з соціогуманітарного знання та їх керівників. Тут не спостерігається ані екстравертності керівника у її широкому розумінні (прагнення до поширення своїх ідей у світовому науковому просторі), ані спроможності виходу у цей простір. Таким чином, як то кажуть pollens

wollens (того не бажаючи) «школа» замикається сама у собі й обмежує себе у можливостях інтеграції у світовий науковий простір. Цілком риторично у цьому контексті звучить питання: «Чи потрібна така наукова школа?».

Дискусійність питання про індекс цитування пов'язується для мене з такою ситуацією (на що, зокрема, звертають увагу і зарубіжні дослідники): «автономна особистість» (такою, на моє переконання, має бути справжній лідер наукової школи) не дуже прагне публікуватися у журналах з імпаکت-фактором [26, с. 210-211]. Для цього є кілька причин, головною з яких є те, що поява (якщо?) публікації займає понад рік через обов'язкове рецензування (а, можливо, і не одноразове) і у висліді актуальність статті, або ж окремих її положень втрачається. До того ж, виправлення статті згідно з вимогами рецензентів часто-густо вихолощує її новизну й деколи призводить до втрати думок і ідей, які автор хотів винести на обговорення. Більше того, за підрахунками дослідників, у деяких журналах близько 95 відсотків поданих статей відхиляються [26, с. 213]. Тому лідери шкіл і помітні своїми ідеями дослідники все частіше надають перевагу публікаціям у збірках матеріалів конференцій, індивідуальних монографіях, спільних працях. До речі, останнім часом все частіше у західному науковому середовищі утверджується думка про те, що загадані види видання варто включати у наукометричні бази, скажімо, Scopus, Web of Science, Index Copernicus, EBSCO, тощо [29, с. 49; 35], а самі бази перевести у режим відкритого, вільного доступу, як, до речі, і усі опубліковані статті [25]. Ця ситуація мені близька і зрозуміла, оскільки кілька моїх праць опубліковані у дуже відомих зарубіжних виданнях, які того часу не входили до жодних баз і журналів з імпакт-фактором, наприклад у журналі, що видається Інститутом Гаррімана Колумбійського університету (США), чи то у «Політеї» Ягелонського університету (Польща) [39; 31].

Моє передбачення: з інтенсифікацією формування наукового Інтернет-простору, який дозволяє майже безперешкодно розміщати свої наукові ідеї і

робити їх доступними для найширшого кола користувачів, питання з наукометричними базами і журналами з impact-фактором буде втрачати актуальність. Головне ж у цій дискусії – питання про розширення баз даних, оскільки існуюча система поза увагою дослідників залишає чимало цікавих і продуктивних для науки публікацій. Скажімо, найвідоміша база даних Індекс Наукових Цитувань (Science Citation Index) включає лише 3200 журналів, у той час їх у світі нараховується близько 126 000 [35]. У деяких публікаціях можна зустріти й інші цифри. Нагадаю, що ця база працює при Інституті наукової інформації у Філадельфії (США), а її засновником був Юджін Гарфілд (Eugene Garfield) 1955 році [27]. Я поділяю певний скептицизм деяких західних дослідників, передовсім «автономних особистостей», щодо ролі журналів з impact-фактором. Наприклад, про те, що вони не відтворюють картину, особливо стосовно статей іншими, ніж англійська, мовами, та і за країнами, і що індекс цитування скоріше вимірює частоту використання у науці статей, а не їх наукову якість [34; 35; 38, с. 114]. Однак публікації у такого роду журналах (саме для наукових шкіл) є знаковими, оскільки вони, принаймні, на даному етапі, привертають увагу фахівців з вагомим дослідницьким досвідом до проблематики школи (навіть з тієї причини, що ці журнали легше віднайти у наукометричних базах даних) і таким чином сприяють розширенню діапазону взаємодії з представниками інших шкіл.

Одним із вагомих індексів позитивного функціонування наукової школи, на моє переконання, є *цитування членами школи праць колег*, які працюють над проблемою, котра перебуває у науковому просторі школи, чи то над дотичними до неї питаннями. На мою думку, це є певним лакмусовим папірцем якості того чи того члена наукової школи, як й її лідера, й їх обізнаності у проблемі. До того ж, це є свідченням інтегрованості школи у просторові відносини у більш широких, ніж національні рамки, контекстах. Опрацьовуючи публікації американських, європейських, азійських чи то

африканських дослідників з етнічної проблематики, я можу засвідчити, що вони, зазвичай, використовують досить солідний масив джерел з різних кінців світу. Зарубіжні дослідники української проблематики все інтенсивніше вивчають нашу вітчизняну літературу і включають її у науковий обіг інших країн. В українських реаліях ситуація з публікаціями осіб, які претендують на лідерів наукових шкіл, не кажучи вже про тих, хто, нібито, до них належить, за рідкими винятками, просто жалюгідна. Це твердження я подаю як аксіому і вивожу її за межі будь-якої дискусії, оскільки досить побіжного погляду на використані джерела у працях керівників заявлених в українському науковому просторі шкіл, щоби зникло бажання дискутувати з цього приводу. До речі, така ситуація і з більшістю тих публікацій, які претендують на фаховий аналіз питань про наукові школи в українських університетах.

Про участь членів школи у різноманітних високої якості міжнародних наукових активностях (конференції, круглі столи, дискусії, наукові об'єднання, передусім міжнародні, тощо) та участь у наукових активностях, які проводяться школою, відомих дослідників, учених зарубіжних країн варто наголосити особливо. Вочевидь, жоден серйозний дослідник, а тим більше той, котрий асоціює себе з тією чи тією науковою школою, не заперечить важливість таких активностей. Це чи не найефективніша можливість обмінюватися як уже конституйованим знанням, так і, особливо, новими ідеями, вести науковий дискурс. Щоправда, тут практично непереборною обставиною, принаймні на нинішньому етапові, для більшості тих, хто називає себе керівником школи (мова йде про український науковий простір), є незнання іноземної мови, зазвичай, англійської. Опираючись на власний досвід, завважу, що згадані наукові зібрання – прекрасна можливість виходу на міжнародну арену не лише у момент присутності на зібраннях, але й на перспективу. Оскільки менеджери від науки (є такі практики у західному науковому світі) відслідковують перебіг дискусій на таких зібраннях і опісля

пропонують друкуватися у своїх виданнях, запрошують до участі у наступних конференціях, до редколегій журналів, до пулу рецензентів, експертів з наукових програм. Різного роду таких пропозицій мені поступає з понад десятком на рік.

Наукові школи, які по-справжньому функціонують, а не залишаються лише заявленими, час від часу **організують засідання**, на яких обговорюються організаційні питання їх діяльності й обов'язково ті чи ті аспекти проблеми, яка, власне, лежить в основі творення школи. Важливо, щоб у таких засіданнях брали участь й зарубіжні дослідники проблеми, що розширює діапазон обговорення й сприяє пошуку істини, яка, на мою думку, лежить у запропонованих рішеннях.

Виконання власними силами наукових проектів, проектів з представниками наукових інституцій, частота запрошення колег також належить до важливих маркерів школи. Знову ж таки, мій досвід аналізу «діяльності» заявлених в українському науковому просторі наукових шкіл свідчить, що така ситуація – рідкість. У якості позитивного прикладу можна назвати Наукову етносоціологічну школу професора Володимира Євтуха. Остання у грудні 2016 року відбула своє восьме засідання. Обов'язковим таких засідань є обговорення основної проблеми діяльності школи – етнічності: «Диверсифікація етнічностей у Криму: компоненти, структурування, взаємодія» (Ялта, 2012 р.), «Ethnicity in the Framework of Intercultural Communication» (Краків, 2012 р.), «Етнічність і педагогіка» (Рига, 2012 р.), «Етнічність у діаспорних спільнотах» (Чернівці-Сучава, 2013 р.), «Дослідження етнічності в Україні: історія, сучасний стан та перспективи» (Київ, 2016 р.), «Локальні ідентичності українських міст у контексті освітніх практик» (Умань-Немирів-Тульчин-Чернігів, 2016 р.), «Identities of Central-Eastern Nations» (Люблін-Дрогобич-Трускавець-Хирів, 2015-2016 рр.). Наукова етносоціологічна школа постійно практикує здійснення активностей у співпраці з вітчизняними й зарубіжними

науковими центрами, як от Національний університет «Львівська політехніка», Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Уманський національний університет садівництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, тодішній Ялтинський гуманітарний університет (Україна), Латвійський університет (Латвія), Білостоцький університет, Університет імені Марії Кюрі-Склодовської у Любліні, Ягелонський університет у Кракові (Польща), Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Румунія),

В усіх дискусіях про наукові школи, особливо на українських теренах, одним з найголовніших індексів фігурує *кількість захищених дисертацій*. Завважу, такий показник для мене не надто суттєвий. Свого часу очолюючи експертну раду з філософських, політологічних та соціологічних наук тодішньої Вищої атестаційної комісії України мав можливість знайомитися з великою кількістю докторських і кандидатських дисертацій. 99 їх відсотків відповідали зформалізованим вимогам, але лише одиниці викликали у мене наукове здивування. У цьому контексті погоджуюся з авторами статті «Подолати плагіат. Місія неможлива?»: «...у нас щороку фіксується дедалі більше захищених дисертацій (у 1993 р. в Україні було захищено 3016 кандидатських дисертацій, а 2014-го – 7740), але при цьому якість вищої освіти падає, міжнародна наукова присутність непристойно низька, з урахуванням наявного потенціалу, а науковий ступінь, фактично, став ознакою статусності, а не наукових здобутків» [17]. Зауважу, що «торгівля» дипломами про освіту, зокрема і кандидатськими, має місце також у деяких європейських країнах та США [36].

У контексті дискусії про наукові школи настав час проаналізувати ВАКівські архіви, принаймні, за десять-п'ятнадцять останніх років, і

порівняти з функціонуванням їх авторів, передовсім їх дисертаційних ідей, у сьогоdnішньому науковому просторі України. Мої попередні спостереження переконують мене у тому, що для наукової школи важливим індексом є не кількість захищених дисертацій, а їх якість. Застосовуючи методи евалюації (до речі, її становлення відбувається у не простих умовах певного нерозуміння нашою «науковою елітою» на противагу, скажімо європейській, її предмета й об'єкта) [15], можна з'ясувати якісні параметри дисертаційних досліджень.

Визнання школи довколишнім науковим співтовариством є чи не найвлучнішим маркером її існування. Власне, отримавши відповіді на два питання: «А ще хто-небудь, окрім заявительів і ухвал вчених рад, знає про існування вашої школи?» та «Як довколишнє співтовариство оцінює діяльність вашої школи?», можна говорити про існування наукової школи. Принаймні, має місце фіксація факту. Визнання наукової школи може виявлятися у різних формах: публікації про діяльність школи у фахових журналах [16]; пропозиції публікуватися у визнаних науковою громадськістю вітчизняних та, особливо, у зарубіжних фахових журналах; запрошення членів школи у якості наукових експертів фондів, проектів, міжнародних організацій, які опікуються науковими дослідженнями; запрошення до участі у міжнародних конференціях, форумах у якості доповідачів, основних доповідачів (keynote speakers), модераторів засідань, секцій, панелей; запрошення у якості членів редколегій, рецензентів фахових видань; пропозиції читати лекції для студентів та консультувати аспірантів у відомих зарубіжних університетах; обрання почесними професорами університетів (якщо вітчизняних, то класичних) та присвоєння зарубіжними університетами звання Doctor Honoris Causa.

У важливості цього маркера (визнання довколишнім науковим співтовариством) для утвердження авторитету школи, зокрема і етносоціологічної, я мав можливість переконуватися упродовж моїх

довголітніх наукових активностей, оскільки, на щастя, мені довелося побувати в усіх перерахованих ситуаціях [4; 11; 13; 23; 30].

Важливим компонентом функціонування наукової школи є її *структурування*. Не структура, як щось усталене у вигляді ієрархії, а скоріше принципи її діяльності. Мається на увазі: проблема, яка об'єднує членів школи; засідання (організаційні й присвячені суто науковим питанням дослідження проблеми); проведення конференцій, симпозіумів, семінарів, дискусій за ініціативи керівника школи чи її членів; взаємодія з вітчизняними й зарубіжними колегами на індивідуальному й колективному рівнях; вибудовування каналів трансформації напрацювань школи у широких наукових контекстах й включення в орбіту її діяльності зарубіжного досвіду, здобутого у сфері її інтересів чи дотичних до них питань.

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

За усіх проаналізованих вище чинників функціонування наукової школи як феномена оцінка її діяльності визначається кількома показниками: 1) запропонованими членами школи концепціями дослідження того чи того явища, тієї чи тієї проблеми (якщо явище до цього часу не було предметом вивчення), або ж удосконаленими методиками дослідження (у зв'язку з трансформованими умовами функціонування відомого науці явища); 2) спробами вибудовування адекватних теорій на базі опрацьованих існуючих і запропонованих нових концепцій; 3) активною участю членів школи у формуванні ринку термінології у тій частині наукового простору, у якій працює чи має намір працювати заявлена школа; 4) ступенем інтегрованості (завдяки дослідженню стрижневої проблеми) національної (у нашому випадку вітчизняної) наукової школи у міжнародний науковий простір і конкретно у той його сегмент, який співпадає з проблематикою школи; 5) зрештою, формуванням нових дослідницьких напрямків у науці, у межах

якого розв'язання проблем буде сприяти конструктивній організації життєдіяльності особистості, колективу і суспільства в цілому.

Означені вище сюжети маю намір у майбутньому опрацювати у дотичності до конкретних вітчизняних практик функціонування наукових шкіл, звичайно, передусім у соціогуманітарній галузі знання, щоби наблизитися до відповіді на питання про їх валідність (за Вікіпедією, у яких межах їх діяльність – концепції, висновки, виміри – достовірно обґрунтовані і адекватно співвідносяться з реальним світом [38]. У цьому плані наукометричний аналіз [34] є ефективним інструментом замірів важливості публікацій та їх впливу на розв'язання проблем суспільного розвитку.

ДЖЕРЕЛА

1. *Володимир Борисович Євтух*. Бібліографічне видання. – Київ : Академвидав, 2010. – 452 с.
2. *Довбня Петро, Доброскок Ірина*. Наукові школи та їх класифікація // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2008 - № 16. – С. 57-60.
3. *Етноенциклопедія* // <http://ethnoencyclopedia.info/index.php>
4. *Євтух Володимир Борисович*. Doctor of Philosophy Honoris Causa Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 56 с.
5. *Зербино Дмитрій*. Научная школа как феномен // [http://www.zn.ua/3000/3100/46209/№ 15 \(490\) 17-23 апреля 2004](http://www.zn.ua/3000/3100/46209/№15(490)17-23апреля2004).
6. *Колесникова М.Н., Бахтина Е.В.* К вопросу о границах научной школы (в порядке дискуссии) // Библиосфера. – 2014. - № 1. – С. 19-21.
7. *Наукові школи* // http://science.univ.kiev.ua/research/scientific_school/
8. *Наукові школи* НПУ імені М.П. Драгоманова / Укл. : Г.І. Волинка, О.С. Падалка, Л.Л. Макаренко; за заг. ред. В.П. Андрущенко. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 313 с.
9. *Научные школы: проблемы теории и практики* / Под общ. ред. В.Е. Астаховой, Е.В. Астаховой. – Харьков : Изд-во НУА, 2005. – 332 с.

10. *Побірченко Н.С.* Змістовний аспект поняття «авторська школа» // Педагогічні видання / е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку» / Архів номерів / Випуск № 2 [2008].
11. *Почесні члени Харківського університету.* Бібліографічний довідник. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 356 с.
12. *Репозитарій НПУ* // <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2696>
13. *Савенкова Людмила, Крячко Володимир.* Володимир Євтух у інформаційно-комунікаційному просторі: наукові та політико-громадські активності. – Київ, 2012. – 248 с.
15. *Сачок М. В.* Евалюація як об'єкт наукової рефлексії // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць. – Вип. 4. – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 159-170.
16. *Скрипник Ганна.* Етносоціологічна школа Володимира Євтуха: академічний проект структурування наукової школи // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 2. – С. 37-43.
17. *Совсун Інна, Чубко Аліна.* Подолати плагіат. Місія неможлива? // Дзеркало тижня. Україна. – № 33, 17 вересня 2016.
18. *Трегуб Ганна.* Професор Торнадо // Український тиждень. – 2016. - № 11. – С. 36 – 39.
19. *Фурман Анатолій.* Як розпізнати наукову школу? // Науковий світ. – 2003. - № 5. – С. 14-16.
20. *Хорунжий Микола.* Науково-педагогічні школи як головний критерій оцінки інтелектуального потенціалу та суспільного визнання сучасних університетів // Вища школа. – 2011. - № 9. – С. 61-71.
21. *Хриков Є.М.* До питання про створення науково-педагогічних шкіл в Україні // Шлях освіти. – 2012. - № 4. – С. 2 – 6.
22. *Ясь О.В., Колесник І.І.* Наукові напрями, школи, течії, гуртки // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – Київ : Наукова думка, 2010. – Т. 7 : Мл – О. – С. 214.
23. *ASN 15th Annual Convention Program.* 15-17 April 2010 // ASN Newsletter. – 2010. - Vol. 6. – 108 p.
24. *Citation Index.* From Wikipedia, the free encyclopedia // http://en.wikipedia.org/wiki/Citation_index

25. *Enserink Martin*. In Dramatic Statement, European Leaders Call for 'Immediate' Open Access to All Scientific Papers by 2020 // www.sciencemag.org/.../dramatic-statement-eur
26. *Frey Bruno S.* Publishing as Prostitution? – Choosing between One's Own Ideas and Academic Success // Public Choice. – 2003. - № 116. – P. 205-223.
27. *Garfield Eugene*. Citation Indexes for Science. A New Dimension in Documentation through Association of Ideas // Science. – 1955. – Vol. 122. - № 3159. – P. 108-111.
28. *German Universities Excellence Initiatives* // From Wikipedia, the free encyclopedia
29. *Mills Melinda*. The Journal Impact Factor and Citation Rankings in Sociology: Nonsense or Necessity // E-Bulletin International Sociological Association. – July 2006. – № 4. – P. 46 – 55.
30. *Krūze Aīda*. Laikmets un personība. Rakstu krājums 15. – Rīgā : RaKa, 2015. – 512 p.
31. *POLITEJA*. Jagiellonian Cultural Studies 1. – 2012. – № 2/1 (20/1). – 195 p.
32. *Schule (Wissenschaft)* // [https://de.wikipedia.org/wiki/Schule_\(Wissenschaft\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Schule_(Wissenschaft))
33. *Scientometrics*. From Wikipedia, the free encyclopedia // <http://en.wikipedia.org/wiki/Scientometrics>
34. *Selgen P.O.* Citation and Journal Impact Factors: Questionable Indicators of Research Quality // Allergy. – 1997. - № 52. – P. 1050-1056.
35. *Selgen P.O.* Why the Impact Factor of Journals Should not Be Used for Evaluating Research // BMJ. – 1997. - № 314. – P. 497-502.
36. *Titelmühle* // <https://de.wikipedia.org/wiki/Titelmühle>
37. *Validity (statistics)*. From Wikipedia, the free encyclopedia // [https://en.Wikipedia.org/wiki/Validity_\(statistics\)](https://en.Wikipedia.org/wiki/Validity_(statistics))
38. *Zupanc Günter K.H.* Impact beyond the Impact Factor // J Comp Physiol A. – 2014. – № 200. – P. 113-116.
39. *Yevtukh Volodymyr*. Ukraine's Ethnic Minorities: Between Politics and Reality // The Harriman Review. – 1995. – Vol. 9. – № 1-2. – P. 62-64.
40. *Yevtukh Volodymyr*. Polyethnicity // The Willey Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity and Nationalism. 1-3. – Oxford, 2015 / <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118663202.wberen579/full.-0,3>

(Опубліковано у: Галузеві соціології в умовах глобальних змін і соціальних трансформацій. Збірник наукових статей. – Київ : Каравела, 2017. – С. 69-83).